

MAGDALENA MARKOCKA

Instytut Socjologii, Wydział Nauk Historycznych i Społecznych
UKSW, Warszawa

REGIONALIZM W POLSCE – TRADYCJA I WSPÓŁCZESNOŚĆ (WYBRANE ZAGADNIENIA)

1. WPROWADZENIE

Problematyka regionalizmu jest przedmiotem wielu analiz teoretycznych oraz badań empirycznych. Nie ulega wątpliwości, że regionalizm zajmuje istotne miejsce wśród ważniejszych zjawisk i procesów dokonujących się w Polsce, Europie i na świecie. Początek rozwoju regionalizmu sięga XIX w., a zatem pojęcie to stosunkowo niedługo funkcjonuje w literaturze naukowej. Niemniej jednak, dynamiczne procesy rozwojowe zachodzące we współczesnym świecie spowodowały, iż również w rzeczywistości regionalizmu – zarówno w Polsce, jak i Europie – doszło do istotnych jakościowych zmian, doświadczamy renesansu regionalizmu, a przed ruchem regionalistycznym stawiane są nowe wyzwania¹.

Na początku niniejszej publikacji ukazane zostaną współczesne ujęcia problematyki regionalizmu jako zjawiska wielowymiarowego i charakteryzującego się wieloma zakresami znaczeniowymi. W zasadniczej części podjęta zostanie próba analizy przemian regionalizmu w Polsce z uwzględnieniem najważniejszych cech charakterystycznych dla tego zjawiska w poszczególnych etapach jego rozwoju – przed i po 1989 roku – oraz wskazane zostaną zasadnicze cechy polskiego regionalizmu zarówno w ujęciu tradycyjnym, jak i współczesnym.

2. WSPÓŁCZESNE UJĘCIE REGIONALIZMU

Wielu badaczy problematyki regionalizmu wskazuje na brak precyzyjnej, pełnej teorii regionalizmu, studium uwzględniającego złożoność przemian, jakim podlega współczesny regionalizm, zarówno na gruncie polskim, jak i europejskim.

¹ Por. E. Chudziński, *Regionalizm. Idea – ludzie – instytucje*, Muzeum Niepodległości, Mazowiecka Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2013, s. 14 i 34; H. Skorowski, *Regionalizm XXI wieku, w: Czy jest miejsce dla regionalizmów w kontekście integracji europejskiej?*, red. A. Grzyb, K. Kleina, J. Zając, Zeszyty Zespołów Senackich (2013)13, s. 11; A. Gąsior-Niemiec, *Polskie regiony (1999-2009). Studium z perspektywy socjologii pragmatycznej*, s. 21-26, <<http://www.mrr.gov.pl>>, (data dostępu: 10.04.2013).

skim². W literaturze przedmiotu obecnych jest wiele definicji, koncepcji regionalizmu. Różnorodność określeń może świadczyć o niejednoznaczności pojęcia i niedostateczności dotychczas wypracowanych założeń teoretycznych. Z drugiej jednak strony, jest ona dowodem na to, że regionalizm dotyka różnych aspektów rzeczywistości, a wielość ujęć definicyjnych wynika z przyjęcia określonej perspektywy badawczej.

Regionalizm związany jest z pojęciem regionu, który najogólniej można określić jako obszar wyodrębniony ze względu na pewne specyficzne cechy³. Region, podobnie jak regionalizm, będąc przedmiotem analiz różnych dyscyplin naukowych, jest definiowany wielorako. Rezultatem studiów nad problematyką regionu są typologie regionów, wśród których można wyróżnić: regiony geograficzne, polityczne, administracyjne, kulturowe, historyczne, etniczne itd.⁴, a współcześnie typologie te uzupełniane są o takie rodzaje regionów, jak: statystyczne, symboliczne, metropolitalne, subregiony, ekoregiony, regiony-sieci, czy euroregiony⁵. Z perspektywy socjologii można przyjąć definicję regionu A. Kwileckiego, dla którego jest to „synonim regionalnej zbiorowości, czyli społeczności ludzkiej, stanowiącej jeden z typów społeczności terytorialnej. Istotą tej społeczności jest złączenie jej mniej lub bardziej rozwiniętym poczuciem odrębności i więzią opartą na emocjonalnym stosunku do zamieszkiwanego terytorium”⁶. Z socjologicznego punktu widzenia region stanowi wartość kulturową, przenika życie zamieszkującej go wspólnoty, jest miejscem zdobywania doświadczeń kształtujących sposób postrzegania świata przez człowieka oraz jego poczucie przynależności do społeczności. Region jest dla wspólnoty go zamieszkującej obszarem, którym ona „władą” w sensie rzeczywistym lub jedynie symbolicznym⁷. Niezależnie od kontekstu analizowania regionu, jest on podstawą dla tworzenia się i rozwoju regionalizmu⁸. Jak

² Por. H. Skorowski, *Europa regionu. Regionalizm jako kategoria aksjologiczna*, Wydawnictwo Fundacji ATK, Warszawa 1998/99, s. 34; A. Tyszka, *Zmiana paradygmatu*, referat wygłoszony na konferencji pt. *Nauka a regionalizm* organizowanej na UKSW w dniu 13.05.2010 r., <<http://ruch.ngo24.pl/pobierz.aspx>>, (data dostępu: 14.04.2013).

³ Termin „region” wywodzi się z łacińskiego *regio*, oznaczającego kierunek, linię graniczną, prowincję, okręg. Por. W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2007, s. 487.

⁴ Por. H. Skorowski, *Europa regionu...*, s. 21-28; E. Chudziński, *Regionalizm...*, s. 9-12; B. Jałowiecki, M. S. Szczepański, G. Gorzelak, *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej*, Śląskie Wydawnictwa Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Nauk Społecznych, Tychy 2007, s. 207-208; J. Damrosz, *Region i regionalizm. Studium interdyscyplinarne*, Instytut Kultury, Warszawa 1987, s. 22; J. Grzela, *Region, regionalizm, regionalizacja – wybrane aspekty teoretyczne*, Studia i Materiały Miscellanea Oeconomicae 15(2011)1, s. 13-17.

⁵ Por. A. Gąsior-Niemiec, *Polskie regiony...*, s. 12-21.

⁶ A. Kwilecki, *Region i badania regionalne w perspektywie socjologii*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* (1992)2, s. 38.

⁷ Por. W. Świątkiewicz, *Region i regionalizm w perspektywie antropocentrycznego paradygmatu kultury*, w: *Regionalizm polski u progu XXI w.*, red. S. Bednarek, S. Słowik, J. Wojtaś, A. Kociszewski, A. J. Omelaniuk, Wydawnictwo D'TSK Silesia, Wrocław 1994, s. 25-26.

⁸ Por. E. Chudziński, *Regionalizm...*, s. 12.

stwierdza S. Bednarek, „trudno sobie wyobrazić regionalizm bez jakiejś wiedzy o regionie, jakiejś koncepcji regionalności i bez uczestniczenia w kulturze regionu, [...] samo odkrycie regionalności jest zasługą regionalizmów – te zaś z natury rzeczy odwołują się do wiedzy o regionie jako podstawy swych programów, akcji edukacyjnych i kampanii politycznych”⁹. O istotnym związku między pojęciem regionu i regionalizmu świadczy chociażby jedna z licznych koncepcji regionalizmu, która terminem tym określa po prostu kierunek w badaniach naukowych¹⁰, których przedmiotem jest region, a efektem m.in. przytoczone powyżej typologie regionów, wyodrębnianych na postawie różnorodnych kryteriów.

Jak wskazuje H. Skorowski, regionalizm może być rozumiany jako pewien aspekt obiektywnej rzeczywistości, przestrzeń, z którą człowiek odczuwa szczególny związek, jak np.: rodzinne środowisko geograficzne, społeczne lub kulturowe. Przestrzeń tą określić można mianem małej ojczyzny, ojczyzny lokalnej czy regionalnej, która jest źródłem wartości oraz wzorców postępowania¹¹.

W ujęciu tradycyjnym regionalizm utożsamiany jest także z takimi pojęciami, jak: folklor, kultura ludowa i tradycja ludowa. Dotyczy zatem różnych form zachowywania i kultywowania „zabytkowych form obyczajów, gwary, pieśni, tańca, strojów, sztuki i literatury ludowej”¹². Kolejna grupa określeń pojęcia regionalizmu dotyczy sfery subiektywnych odczuć człowieka. W ramach tej grupy definicji, regionalizm oznacza poczucie przynależności do regionu, przywiązania do małej ojczyzny, więzi uczuciowej z określonym obszarem, identyfikację z rodzinnym miejscem bądź lokalny patriotyzm¹³.

Do powyższych koncepcji regionalizmu nawiązuje definicja zaproponowana przez G. Gorzelaka, który regionalizm traktuje jako „zjawisko poszukiwania przez zbiorowość terytorialną, wewnątrz większego systemu państwowego, własnej tożsamości”¹⁴. Zgodnie z tym rozumieniem, podstawą kształtowania się regionalizmu jest subiektywna relacja bytu społecznego do poszczególnych wymiarów zamieszkiwanego przez siebie regionu¹⁵. Najbardziej powszechna definicja regionalizmu ujmuje to zjawisko w kategoriach szczególnego rodzaju działalności, która opiera się na kulturze regionu oraz uwzględnia potrzeby i oczekiwania jego wspólnoty¹⁶. Jak podaje *Encyklopedia socjologii*, regionalizm to „ruch społeczny oparty na lokalnej kulturze, lokalnych potrzebach i aspiracjach. Regionalizm miewa różne oblicza: od poczucia pewnej odrębności kulturowej i chęci walo-

⁹ S. Bednarek, *W kręgu małych ojczyzn. Szkice regionalistyczne*, Wydawnictwo DTSK Silesia, Wrocław – Ciechanów 1996, s. 6.

¹⁰ Por. E. Chudziński, *Regionalizm...*, s. 7.

¹¹ Por. H. Skorowski, *Europa regionu...*, s. 34-35.

¹² Tamże, s. 35-36.

¹³ Por. tamże, s. 36-37.

¹⁴ G. Gorzelak, *Regionalizm i regionalizacja w Polsce na tle europejskim*, w: *Czy Polska będzie państwem regionalnym*, red. G. Gorzelak, B. Jałowiecki, Wydawnictwa Europejskiego Instytutu Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1993, s. 45.

¹⁵ Por. W. Świątkiewicz, *Region i regionalizm...*, s. 26.

¹⁶ Por. B. Jałowiecki, M. S. Szczepański, G. Gorzelak, *Rozwój lokalny i regionalny...*, s. 210-211.

ryzowania miejscowych wartości poprzez chęć kultywowania własnego dialektu, domaganie się równych praw dla swojej odrębności w państwie narodowym i ogólnie większej sprawiedliwości po postulaty autonomii czy nawet żądania separatystyczne¹⁷.

Zgodnie z powyższą definicją, regionalizm odnosi się do wielowymiarowej działalności na rzecz określonego regionu, która nie ogranicza się jedynie do aktywności w płaszczyźnie kulturowej. Jest to zatem szeroko rozumiany ruch społeczny, którego celem jest obrona, promocja i rozwój wartości regionu: języka, tradycji i kultury regionalnej. Może być to również działalność na rzecz rozwoju ekonomicznego regionu i zaangażowania regionalnej społeczności w realizację inicjatyw w płaszczyźnie gospodarczej. W ramach działalności na rzecz regionu uwzględnia się także ruch polityczny, podkreślający autonomię regionu, rozwijający regionalną samorządność i przejawiający się w postaci różnych inicjatyw obywatelskich. Przedstawione powyżej koncepcje regionalizmu grupują się w ramach trzech, zaproponowanych przez H. Skorowskiego, kategoriach pojęciowych: pierwsza traktuje regionalizm jako aspekt obiektywnej rzeczywistości, druga umiejscawia go w sferze wewnętrznych odczuć człowieka, natomiast trzecia rozumie to zjawisko jako działalność.

Literatura przedmiotu bogata jest w wiele innych koncepcji regionalizmu. Niektóre z nich określają ten termin mianem idei bądź „ideologii historycznie ukształtowanych zbiorowości terytorialnych o żywej świadomości więzi lokalnych i poczuciu odmienności względem innych zbiorowości”¹⁸. Za pomocą tej ideologii artykułowane są cele i dążenia wspólnot regionalnych. Regionalizm rozumiany jako ideologia może z jednej strony stanowić podstawę zawiązywania się ruchów społecznych, których zadaniem jest wprowadzanie w życie przyjętych założeń, z drugiej zaś może być następstwem ich aktywności¹⁹. Współcześnie regionalizm jest również uznawany za element ideologii antyglobalistycznej, stanowiąc przeciwagę i alternatywę wobec globalizmu²⁰. Inne koncepcje teoretyczne utożsamiają pojęcie regionalizmu z tendencją występującą w literaturze, polegającą na akcentowaniu tematyki regionalnej lub lokalnej, w tym także lokalnej gwary, dialektu bądź języka (np. literatura kaszubska), lub też stylem w budownictwie i architekturze eksponującym regionalną tradycję, specyfikę przyrody i krajobrazu (np. styl zakopiański)²¹.

¹⁷ B. Jałowiecki, *Regionalizm*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. H. Domański, W. Morawski, J. Mucha, M. Ofierska, J. Szacki, M. Ziółkowski, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 282-283.

¹⁸ J. A. Omelaniuk, *Regionalizm w Polsce na przełomie tysiącleci*, Wydawnictwo DTSK Silesia, Wrocław – Gorzów Wielkopolski 2002, s. 13.

¹⁹ Por. E. Chudziński, *Regionalizm...*, s. 7.

²⁰ Por. A. Tyszka, *Zmiana paradygmatu...*, s. 3.

²¹ Por. E. Chudziński, *Regionalizm...*, s. 7; szerzej na temat regionalizmu w architekturze B. M. Pawlicki, *Granice dzieł przeszłości i nowości – problem aksjologiczny*, Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych OL PAN, (2008)IVa, s. 7-12.

We współczesnych opracowaniach dotyczących rzeczywistości regionalizmu odnaleźć można rozróżnienie pomiędzy regionalizmem „starym” i „nowym”. Z punktu widzenia niniejszego opracowania powyższe continuum ma istotne znaczenie ze względu na fakt, iż kryterium tego podziału odnosi się do współczesnych przemian regionalizmu. Pojęcie „starego regionalizmu” nawiązuje do tych tradycji regionalizmu, których początek miał miejsce w XIX w., natomiast termin „nowy regionalizm” określa współczesny etap rozwoju regionalizmu, który rozpoczął się umownie pod koniec XX w.²². Charakterystyczne dla „starego regionalizmu” jest kojarzenie go z oddolnym ruchem społecznym opartym na tradycyjniejszych założeniach ideologicznych. Odwołuje się on do potrzeby ochrony wartości regionu i kładzie szczególny nacisk na rozwój obiektywnych elementów regionalnej kultury, jak język, folklor, dialekt itp.²³. Tożsamość regionalna związana jest z ukształtowanymi i akceptowanymi na danym obszarze systemami norm i wartości, które przejawiają się w specyficznym stylu życia i gospodarowania, kulturze, obyczajach²⁴. Wprowadzenie do publicznego dyskursu pojęcia „nowego regionalizmu” związane jest z rozwojem procesów globalizacji, integracji europejskiej, zmianą sposobu myślenia o regionie oraz osłabieniem znaczenia i roli państw narodowych. Nowy regionalizm charakteryzuje nowe podejście do terytorium, które ma znaczenie już nie tylko z punktu widzenia symboliki czy też eksploatacji jego zasobów. Jest ono ważnym elementem konstruowania strategii ekonomicznych, określa możliwości współpracy, kreowania konkurencyjności regionu, wyznacza szanse i zagrożenia rozwoju społeczności regionalnej²⁵. Podobnie nowego wymiaru nabiera tożsamość regionalna, która nie ogranicza się do odwołań do tradycyjnych wartości danego obszaru, ale „funkcjonuje jako mechanizm świadomego i twórczego sięgania do tradycji w celu mobilizowania działań zbiorowych w obliczu zmieniających się uwarunkowań rynkowych i politycznych”²⁶. Ze względu na ograniczenie możliwości państwa w zakresie polityki gospodarczej, podmioty podejmujące się realizacji inicjatyw na rzecz regionu działają bardziej niezależnie, a państwo jest tylko jednym z wielu adresatów tych działań²⁷. Cechą charakterystyczną „nowego regionalizmu” jest zatem przede wszystkim podporządkowanie specyfiki regionu logice ekonomicznej, niemniej jednak na mapie Europy obserwować można współistnienie zarówno „starych”, jak i „nowych” regionalizmów.

Krótki przegląd obecnych w literaturze naukowej koncepcji regionalizmu ukazuje niezwykle wieloznaczność tego zjawiska. Na uwagę zasługuje fakt, iż

²² Por. A. Gąsior-Niemiec, *Polskie regiony...*, s. 26-27.

²³ Por. J. Poniedziałek, *Regionalizm na Warmii i Mazurach*, Studia Regionalne i Lokalne 46(2011)4, s. 52.

²⁴ Por. A. Bukowski, *Region tradycyjny w unitarnym państwie w dobie globalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 24.

²⁵ Por. tamże.

²⁶ Tamże.

²⁷ Por. A. Gąsior-Niemiec, *Polskie regiony...*, s. 50-63.

żadna z definicji regionalizmu nie oddaje w pełni jego specyfiki i rozpiętości. W każdej z nich odnaleźć można inny aspekt tego fenomenu. Wydaje się, że dopiero połączenie wszystkich koncepcji daje pełny obraz rzeczywistości regionalizmu. Uwzględniając wszystkie aspekty przywołanych wyżej określeń terminu regionalizm, można dokonać podsumowania rozważań teoretycznych i stwierdzić, iż regionalizm to przede wszystkim działalność na rzecz regionu, której celem jest zachowywanie i rozwijanie jego specyficznych wartości, a która przenika wszystkie płaszczyzny życia człowieka – społeczną, kulturową, ekonomiczną, polityczną. Aktywność ta odnosi się zarówno do osobistego poczucia przynależności do regionu – jest wyrazem tożsamości regionalnej, jak i do regionu w wymiarze rzeczywistym, terytorialnym, konkretnego miejsca zakorzenienia. Regionalizmowi towarzyszy ponadto idea wyznaczająca kierunek działania wspólnoty regionalnej.

Zmieniająca się sytuacja społeczno-polityczna jest jednym z ważniejszych aspektów kształtowania się regionalizmu w Polsce. Oprócz idei regionalizmu, która zasadza się na niezmiennych wartościach i przesłankach, istotnym elementem są konkretne warunki funkcjonowania regionalizmów zarówno w płaszczyźnie wewnątrzpaństwowej, jak i międzynarodowej (europejskiej).

Analizując rozwój regionalizmu w Polsce, począwszy od XIX w., aż po rok 1989 r., wyodrębnić można kilka etapów. Niemniej jednak, w całym tym długim okresie zasadnicze elementy działalności regionalistycznej pozostawały te same. Przełom nastąpił dopiero po wprowadzeniu systemu demokratycznego. Dynamika zmian, jakie miały miejsce w ciągu ostatnich dwudziestu kilku lat, skłania do refleksji na temat współczesnego oblicza regionalizmu w Polsce.

3. REGIONALIZM W POLSCE PRZED 1989 ROKIEM XX WIEKU

Początki trwałego ruchu regionalnego w Polsce sięgają końca XIX w. Zarówno badacze problematyki regionalnej, jak i sami regionaliści wskazują, że w początkowym okresie jego kształtowania się był to przede wszystkim regionalizm kulturalny. Jego idea związana była z sytuacją porozbiorową, nawiązywała do niepodległościowej idei okresu romantyzmu. W konsekwencji podziału terytorium Polski pomiędzy państwa zaborcze, poszczególne regiony zostały podporządkowane różnym systemom społeczno-politycznym, co znacznie utrudniało rozwój więzi kulturowych, społecznych, gospodarczych. W tych trudnych warunkach regionalizm koncentrował się na ukazywaniu polskiej kultury regionalnej jako elementu kultury narodowej, miał na celu rozwijanie poczucia świadomości narodowej²⁸. Przejawem działalności regionalistycznej było powstawanie i działalność towarzystw kulturalnych, naukowych, literackich, oświatowych o różnym zasięgu, muzeów, prasy, jak również organizacji gospodarczych i samorządowych.

²⁸ Por. E. Chudziński, *Regionalizm w Polsce. Genealogia – fazy rozwoju – perspektywy*, w: *Czy jest miejsce dla regionalizmów w kontekście integracji europejskiej?*, s. 53; J. A. Omelaniuk, *Regionalizm w Polsce na przełomie tysiącleci...*, s. 15.

Grupą najbardziej zaangażowaną w realizację zadań poszczególnych organizacji była inteligencja²⁹. Działalność skupiona wokół towarzystw regionalnych uważana jest za fenomen polskiego regionalizmu w tym okresie. Spełniały rolę ośrodków „walki o przetrwanie języka narodowego, rodzimej kultury i obyczajów”³⁰. Instytucje te przyczyniły się do rozwoju badań naukowych związanych z rzeczywistością regionalizmu oraz stwarzały możliwość przetrwania kultury ludowej, regionalnego folkloru. Kształtująca się w ten sposób tożsamość regionalna stanowiła element składowy tożsamości narodowej.

W wyniku odzyskania przez Polskę niepodległości regionalizm stanął w obliczu nowych wyzwań i zadań. Realizacja celów związanych z wspieraniem wartości i odrębności regionalnych zbiegła się z koniecznością wsparcia procesów integracji regionów w ramach odradzającego się państwa. Głównym wymiarem działalności ruchu regionalnego w II Rzeczypospolitej stała się płaszczyzna naukowa. Jego reprezentatywnymi instytucjami były Powszechne Uniwersytety Regionalne, a grupą najbardziej zaangażowaną – nauczyciele szkolni i akademicy, a także pisarze (np. S. Żeromski). Działalność autorytetów moralnych i intelektualnych na rzecz regionalizmu stanowiła inspirację dla rozwoju badań nad specyfiką regionu w poszczególnych obszarach wiedzy³¹.

Początkowy etap ożywionego rozwoju regionalizmu został przerwany wybuchem wojny, okupacją, a następnie kilkudziesięcioletnim okresem funkcjonowania realnego socjalizmu. W latach 1939-1945 działalność ruchu regionalnego prowadzona była w konspiracji lub została zawieszona. Znaczenie idei regionalizmu zdecydowanie osłabło, szczególnie w wyniku włączenia jej w działalność antypolską³². Lata 1945-1989 stanowią okres ograniczonej działalności ruchu regionalnego lub – jak pisze J. Poniedziałek – „regionalizmu reglamentowanego”³³. Centralistyczna polityka władz dążyła do ukształtowania homogenicznego społeczeństwa, odrzucając tym samym podstawy pluralizmu i różnorodności. Zgodnie z wprowadzaną w życie zasadą jedności interesów, stawiano znak równości między jednostką, społeczeństwem i państwem. Władza ingerowała we wszystkie obszary życia obywateli. W dyskursie publicznym lekceważono istnienie różnorodności, a wszelkie przejawy odrębności kulturowej, etnicznej itp. często skazane były na zepchnięcie do sfery prywatnej³⁴. Obowiązująca ówczesnie ideologia stała w sprzeczności z podstawowymi założeniami regionalizmu. Po odwilży w 1956 r. możliwe stało się zawiązywanie bądź wznawianie działalności organizacji regionalnych. Niemniej jednak miała ona charakter ograniczony. Instytucje te kontrolowane były przez władze i zmuszane do uwzględniania powszechnie

²⁹ Por. E. Chudziński, *Regionalizm w Polsce. Genealogia...*, s. 53.

³⁰ J. A. Omelaniuk, *Regionalizm w Polsce na przełomie tysiącleci...*, s. 16.

³¹ Por. E. Chudziński, *Regionalizm w Polsce. Genealogia...*, s. 59-72.

³² Por. tamże, s. 73-74.

³³ Por. J. Poniedziałek, *Regionalizm ...*, s. 53.

³⁴ Por. tamże; H. Bojar, *Mniejszości społeczne w państwie i społeczeństwie III Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Funna, Wrocław 2000, s. 80-84.

obowiązującej ideologii. Pomimo pozornego wsparcia ze strony władz, traktowane były instrumentalnie. Kulturowanie folkloru uznawane było raczej za element ozdoby, aniżeli wyraz odrębności i regionalnych aspiracji³⁵.

Wydaje się, że pobieżne spojrzenie na proces rozwoju regionalizmu w Polsce do 1989 r. pozwala na określenie kilku jego zasadniczych elementów, składających się na tradycyjny model polskiego regionalizmu. Nie ulega wątpliwości, że w omawianym okresie regionalizm wyróżniał przede wszystkim wymiar instytucjonalny w postaci aktywności towarzystw miłośników regionu, stowarzyszeń regionalnych, które realizowały inicjatywy w płaszczyźnie społecznej, kulturalnej, naukowej, literackiej, oświatowej, artystycznej itp. Celem tej społecznikowskiej działalności były m. in. ochrona stanu środowiska, propagowanie podtrzymywania pamięci o zabytkach kultury i przyrody, tradycjach i zwyczajach, historii regionu, wpływ na polepszanie warunków życia w regionie w wymiarze cywilizacyjnym i gospodarczym³⁶. Nie ulega wątpliwości, że regionalizm polski do 1989 r. mieści się w koncepcji starego regionalizmu, odnoszącego się do szeroko rozumianej aktywności społeczno-kulturalnej.

4. REGIONALIZM PO 1989 ROKU XX WIEKU

Transformacja systemowa początku lat 90., przyjęcie modelu demokratycznego państwa prawa, jak również szereg zmian związanych z reformą samorządową i integracją europejską, doprowadziły do istotnej jakościowej zmiany także w rzeczywistości regionalizmu. W kontekście powyższych zagadnień, istotne wydaje się przeanalizowanie najważniejszych aspektów współczesnego regionalizmu.

Po pierwsze, ogromne znaczenie dla kształtowania się regionalizmu w Polsce miała restytucja samorządu terytorialnego, szczególnie gminnego, co w praktyce oznaczało przywrócenie podmiotowości społeczności lokalnej. Pojęcie podmiotowości jest w socjologii rozumiane jako działalność człowieka będąca wyrazem jego aktywnej postawy wobec świata³⁷. P. Sztompka definiuje podmiotowość jako syntetyczną właściwość społeczeństwa wyrażającą się w „zdolności do społeczno – historycznej zbiorowej praktyki” lub inaczej „do samoprzekształcania się”³⁸, natomiast H. Skorowski określa ją jako „możliwość swobodnego istnienia i działania w ramach społeczności państwowej, a także autentycznego stanowienia o sobie we wszystkich płaszczyznach codziennej egzystencji”³⁹. Dzięki odnowieniu działalności samorządu terytorialnego możliwe było zaistnienie socjologicz-

³⁵ Por. J. Poniedziałek, *Regionalizm ...*, s. 53-54.

³⁶ Por. A. Tyszka, *Zmiana paradygmatu...*, s. 5.

³⁷ Por. M. Mularska-Kucharek, *Podmiotowość mieszkańców Łodzi i jej uwarunkowania*, Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica (2011)38, s. 123.

³⁸ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Wydawnictwo Znak, Kraków 2012, s. 587-590.

³⁹ H. Skorowski, *Samorząd terytorialny źródłem dynamizmu wspólnoty i osoby ludzkiej*, *Seminare* (2004)20, s. 276-277.

nie realnej wspólnoty mieszkańców, która na podstawie identyfikacji i przynależności lokalnej przejawia aktywne postawy obywatelskie motywowane dążeniem do zaspokojenia interesów i potrzeb lokalnych, jak też poczuciem solidarności międzyludzkiej⁴⁰. W kontekście problematyki regionalizmu, coraz większe znaczenie przypisać można zatem aktywności władz samorządowych oraz społeczności lokalnej działających na rzecz swojej małej ojczyzny.

Kolejnym nowym zjawiskiem determinującym współczesne przemiany regionalizmu jest zanikanie tradycyjnych, historycznie warunkowanych kryteriów wyznaczania granic regionów. Odrębność społeczno-kulturowa, w postaci języka, folkloru czy kultury ludowej wyznaczających tożsamość regionalną, stanowiła podstawowy czynnik wyodrębniania regionów w początkowym okresie rozwoju regionalizmu. Obecnie, w wyniku nakładających się na siebie procesów globalizacji oraz regionalizacji kraju, wyznaczniki te nie pełnią już roli dominujących⁴¹. Dodatkowo, w literaturze przedmiotu region często utożsamiany jest z obszarem województwa, podczas gdy granice województw w większości przypadków nie odpowiadają historycznie ukształtowanym regionom społeczno-kulturowym⁴². Współcześnie takie regiony, jak: Mazowsze, Śląsk, Małopolska, Galicja, określane są mianem reliktowych, czyli takich, które w przeszłości funkcjonowały jako samodzielne jednostki administracyjne lub polityczne, natomiast obecnie funkcjonują w ramach większego organizmu państwowego, będąc często podzielone pomiędzy kilka województw⁴³.

Jak wskazano wcześniej, w tradycyjnym modelu polskiego regionalizmu, głównym podmiotem działalności na rzecz regionu były różnego rodzaju towarzystwa regionalne. Współcześnie obserwować można nie tylko szerszy udział innych podmiotów, ale również zdecydowanie szerszy katalog zadań i form realizacji poszczególnych inicjatyw, które uznać można za przejaw działalności regionalistycznej. Ważnym podmiotem regionalizmu w Polsce stał się samorząd terytorialny, który jest wyposażony w lokalny lub regionalny budżet, możliwość podejmowania decyzji i inne narzędzia realizacji projektów i angażowania w nie lokalnej/regionalnej społeczności. Wydaje się, że władze lokalne i regionalne dobrze odnajdują się w nowych warunkach i przejmują inicjatywę, marginalizując tym samym rolę regionalnego ruchu stowarzyszeniowego. Jednocześnie powstaje wiele struktur zarówno o zasięgu lokalnym, regionalnym, wojewódzkim, jak

⁴⁰ Por. J. Malikowski, *Instytucjonalizacja ładu gminnego*, Acta Universitatis Lodzianis. Folia Sociologica (2011)37, s. 8.

⁴¹ Regionalizacja, w odróżnieniu od regionalizmu, oznacza działanie instytucji państwa, polegające na reorganizacji terytorium kraju w celu wyrównywania dysproporcji, zmniejszania różnicowań regionalnych, niekoniecznie uwzględniające specyfikę kulturową regionów i aspiracje ich mieszkańców. Por. B. Jałowiecki, M. S. Szczepański, G. Gorzelak, *Rozwój lokalny i regionalny...*, s. 210; A. Tyszka, *Zmiana paradygmatu...*, s. 3-4.

⁴² Por. A. Sadowski, *Od Polskiej lokalnej do regionalnej*, w: *Kręgi integracji i rodzaje tożsamości*, red. W. Wesołowski, J. Włodarek, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005, s. 142.

⁴³ Por. B. Jałowiecki, M. S. Szczepański, G. Gorzelak, *Rozwój lokalny i regionalny...*, s. 207.

i międzyregionalnym, ogólnopolskim i europejskim, często o charakterze sieciowym, stanowiących wyraz aktywności obywatelskiej. Przykładem mogą być Lokalne Grupy Działania tworzone na potrzeby programu LEADER. Realizowane przez nie zadania odpowiadają tradycyjnej idei regionalizmu, przy czym wpisują się we współczesną rzeczywistość poprzez aktywne korzystanie z możliwości wsparcia finansowego ze strony Unii Europejskiej⁴⁴.

Powyżej wskazano niektóre, najważniejsze przejawy istotnych zmian zachodzących we współczesnym regionalizmie w Polsce. Przemiany te są wyrazem przewartościowania sposobu myślenia o regionie. Działania na rzecz regionu nie koncentrują się już głównie na płaszczyźnie kulturowej. Regionalny ruch stowarzyszeniowy ustąpił miejsca samorządom terytorialnym i inicjatywom obywatelskim, które dodatkowo – dzięki umiejętności korzystania z funduszy unijnych – kształtują nowoczesne oblicze regionalizmu bliskie koncepcji „nowego regionalizmu”. Jak słusznie zauważa A. Tyszka, „ruch stowarzyszeniowy regionalistów nie ma już monopolu na reprezentowanie interesów lokalnych i regionalnych na forum publicznym”⁴⁵.

5. PODSUMOWANIE

Niniejsza publikacja stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o charakterystyczne cechy polskiego regionalizmu w poszczególnych etapach jego rozwoju. Skonfrontowanie ze sobą tradycyjnego modelu regionalizmu sprzed 1989 r. z obecnymi przejawami tego zjawiska pozwala na określenie zasadniczych elementów składających się na nowoczesne oblicze regionalizmu w Polsce w XXI w.

Zasadne wydaje się uznanie roku 1989 za przełomowy. Do tego czasu regionalizm charakteryzował się przede wszystkim aktywnością stowarzyszeniowego ruchu regionalnego oraz podejmowaniem przez regionalistów działań w płaszczyźnie życia kulturowego, co pozwala umiejscowić go w koncepcji „starego regionalizmu”. W wyniku dynamicznych zmian, które nastąpiły w ostatnich latach, polski regionalizm przyjmuje cechy „nowego regionalizmu”. Towarzystwa regionalne nie są już pierwszoplanowym podmiotem działań regionalnych. Ważnym podmiotem stały się samorządy terytorialne oraz różne instytucjonalne formy działalności obywatelskiej, które wykorzystują umiejętność korzystania z finansowania pozyskanego ze środków europejskich w zakresie inicjatyw na rzecz regionu. Społeczniowska działalność ukierunkowana na zachowywanie i kultywowanie regionalnych wartości kulturowych to tylko jeden z elementów współczesnego regionalizmu. Katalog inicjatyw poszerzony został o takie, które wykazują orientację proekonomiczną, upatrują w elementach odrębności kul-

⁴⁴ Por. D. Kasprzyk, *Regionalizm w Internecie (wybrane zagadnienia)*, <http://cyfrowaetnografia.pl/Content/4660/Strony+od+Homo-Interneticus-9_Kasprzyk.pdf>, (data dostępu: 15.04.2013); A. Tyszka, *Zmiana paradygmatu...*, s. 7-8.

⁴⁵ A. Tyszka, *Zmiana paradygmatu...*, s. 7.

turowej możliwości wykorzystania ich w kreowaniu rozwoju regionu, zarówno w wymiarze wewnątrzpaństwowym, jak i europejskim.

Obserwacja dzisiejszych przemian pozwala stwierdzić, że regionalizm nie może ograniczać się tylko i wyłącznie do realizacji jego tradycyjnych idei, przy jednoczesnym odrzucaniu wszelkich możliwości włączania się w coraz to nowe inicjatywy. Podkreślić należy, że możliwe i potrzebne jest kształtowanie nowoczesnego oblicza regionalizmu, który z jednej strony umiejętnie wkomponowuje się w procesy integracji europejskiej czy globalizacji, z drugiej zaś uwzględnia tradycyjny ruch stowarzyszeniowy jako partnera swoich działań.

REGIONALISM IN POLAND – TRADITION AND THE PRESENT
(SELECTED ISSUES)

Summary

An analysis of the history of the formation of regionalism in Poland indicates the year 1989 as a breakthrough. Before that time, the traditional model of regionalism focused primarily on the socio – cultural area. After the introduction of a democratic system, many changes can be observed, which resulted in a wide catalog of activities concentrated on the development of the region and an increased number of companies undertaking such initiatives. Modern Polish regionalism consists, above all, of the activity of the local government and the citizens themselves, who respond to the requirements of European integration and globalization. These new aspects are associated with the concept of the new regionalism.

Keywords: region, regionalism, neo-regionalism, Poland after 1989

Nota o Autorze: mgr Magdalena Markocka, asystent w Katedrze Grup Etnicznych i Regionalizmu na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Zainteresowania badawcze: socjologia regionu, regionalizm, tożsamość regionalna, samorząd terytorialny, społeczności lokalne.

Słowa kluczowe: region, regionalizm, nowy regionalizm, Polska po 1989 r.